

Мирослава Петрівна Вовк,
кандидат філологічних наук,
докторант відділу педагогічної естетики та
етики

(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України, м. Київ)

**ІНФОРМАЦІЙНО-СЕМІОТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРИ
У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ
ФОЛЬКЛОРИСТА У КЛАСИЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ**

У зв'язку з модернізаційними тенденціями у вищій освіті України, які регламентуються євроінтеграційними процесами, гуманітаризаційними та гуманістичними трансформаціями, виникла нагальна необхідність посилення фундаментальності підготовки фахівців, зокрема в умовах класичних університетів. Ця фундаментальність визначається передусім методологічними засадами змісту вищої освіти. Серед них вагоме значення має культурологічний підхід (у його межах – інформаційно-семіотичний) до формування змістової складової спеціалізованих дисциплін. Ця проблема стосується і циклу фольклористичних дисциплін у системі підготовки фольклористів-дослідників у класичних університетах України, зокрема у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Львівському національному університеті імені І. Франка.

Важливим компонентом культури, який входить у зміст загальноосвітньої, професійно-технічної, вищої освіти, є фольклор. У педагогічній науці наявний ряд досліджень, в яких аналізується педагогічний потенціал фольклору (З. Резніченко, Р. Береза, Р. Осипець, М. Клепар, О. Таранцева, Т. Карпінська, О. Семенов, Н. Сивачук, Р. Дзвінка, Л. Побережна, О. Жорнова, О. Отич, С. Чабан та ін.). Водночас відсутні аналітичні оцінки фольклорного арсеналу культури як об'єкта семіотичного підходу у контексті осмислення його символічної природи вченими-

педагогами. На нашу думку, такий підхід забезпечить активізацію науково-пошукової діяльності молоді, зокрема майбутніх професійних фольклористів.

Тому мета статті – проаналізувати основні методологічні аспекти інформаційно-семіотичного підходу до формування змісту фольклористичних дисциплін у системі підготовки фольклористів-дослідників у вітчизняних класичних університетах.

У результаті професійного осмислення і наукового вивчення фольклору протягом XIX – XX ст. сформувалась унікальна наука – фольклористика. Підтвердженням її унікальності є вироблення власної методології, де особливо вагоме значення, на нашу думку, має семіотично-структурний метод інтерпретації фольклорних текстів, неофольклорних явищ, фольклоризму різних видів мистецтва, що дозволяє простежити вплив фольклору як інформаційно-спадкового явища на соціокультурний розвиток. Ряд зарубіжних та вітчизняних учених посприяли появі цього підходу до аналізу фольклорних явищ (К. Леві-Строс, Р. Якобсон, Ф. Буслаєв, О. Потебня, В. Пропп, Є. Мелетинський, Ю. Лотман та ін.). У результаті взаємодії методології інтерпретації культурно-мистецьких здобутків на рівні окремих наук (і не лише фольклористики) та їх культурологічного аналізу й виникла інформаційно-семіотична концепція культури.

Основоположником семіотичної моделі культури є Ю. Лотман, який сформулював дефініцію культури як “сукупності семіотичних систем (мов), що склалась історично, яка може складатися в єдину ієрархію (надмова, зверхмова, супермова), але може являти собою і симбіоз самостійних систем. Культура включає в себе не тільки відповідне поєднання семіотичних систем, але і всю сукупність повідомлень цими мовами (текстів), що мали місце історично” [1, с. 8]. Звідси походить положення про те, що як семіотичні (знакові) системи можна розглядати міфи, фольклорні тексти, авторські твори тощо. Ю.Лотман вважав, що тексти є інформаційним джерелом культури, умовою її збагачення. Саме в них акумульований досвід етносу, а звідси – колективна та національна пам'ять. Фольклор акумулює досвід

духовно-утилітарної культури людства, що свідчить про стабільний механізм колективної і національної пам'яті. До появи індивідуально-авторських творів людство витворило такі форми світовідтворення, як міфи і фольклорні зразки. Мистецтво увібрало в себе елементи традиційного міфологічного сприйняття дійсності певним народом, а також їх модифіковані варіанти з урахуванням фольклорного досвіду. Це і є одним із чинників стабільності і розвитку механізму колективної і національної пам'яті, що забезпечується процесом лінійно-історичної передачі інформації у системі «міф – фольклор – мистецтво». На нашу думку, наявне фундаментальне положення має здобувати подальший активний розвиток у змістовому наповненні фольклористичних дисциплін у системі підготовки фольклориста-дослідника.

У межах культурологічного підходу у системі підготовки фахівців – майбутніх фольклористів – інформаційно-семіотична концепція культури заслуговує на особливу увагу. Більшість учених-практиків, викладачів університетів, зокрема Львівського національного університету імені І.Франка та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у розробці навчальних програм, написанні планів, формулювання напрямів наукової діяльності майбутніх фольклористів-початківців акцентують увагу на проблемах методологічного інструментарію, який застосовується до аналізу фольклорних та «відфольклорних» явищ культури. Зокрема інформаційно-семіотичний підхід до вивчення, інтерпретації міфо-символіки, індивідуально авторської образності реалізується у процесі викладання курсів і спецкурсів: «Фольклор і психоаналіз», «Текстологія фольклору. Текст та інтертекст у традиційній культурі», «Фольклор у системі культури», «Художня специфіка фольклорних жанрів у контексті літератури», «Фольклоризм у класичній та сучасній літературі», «Сучасні напрями зарубіжної фольклористики» (Київський університет), «Методологія фольклористичних студій», «Методика викладання фольклору в школі», «Методологія етномузикологічних студій», «Основи теорії фольклору»

(Львівський університет) тощо.

Важливою віхою у розробці інформаційно-семіотичної концепції культури є її концептуальні положення у контексті мистецької педагогіки. Першим дослідником даної проблеми у цьому напрямі є О. Рудницька, яка зауважила, що “знання своєї унікальної мови культури є необхідним для всіх видів людської діяльності. Однак особливого значення це набуває в семіотичному полі символів – знаків, що найбільш об’ємно і, водночас, лаконічно виражають зміст об’єкта, передають абстрактні ідеї і поняття, пов’язані з ним” [4, с. 9]. У межах цього підходу О. Рудницька підтримує думку про визначення певних смислів символу залежно від контексту, а звідси походить концептуальність культури: “Саме таку образно-символічну систему являє собою світ художньої культури, оскільки створення нових узагальнених і абстрактних образів-символів становить спеціальну мету і призначення мистецької діяльності” [6, с. 9]. Слушною є думка вченої про зв’язок традиційної міфо-символіки з професійною мистецькою діяльністю. На нашу думку, фольклорист-дослідник має володіти знаннями символічного пласту етнічної культури, зокрема знаннями фольклорної символіки, образів-знаків, щоб сформулювати аналітичну здатність інтерпретувати змістово-смісловий вимір професійних культурно-мистецьких явищ.

Вагомим методологічним досягненням О. Рудницької, яке варто застосовувати у процесі викладання спецкурсів з методологічної проблематики, є думка про те, що інформаційно-семіотична концепція культури «органічно поєднує такі основні підходи до вивчення культури, як *технологічний* (аналіз культури з точки зору техніко-економічних показників розвитку суспільства, рівня його виробництва), *діяльнісний* (розгляд певних типів і форм життєдіяльності людей, сукупність яких створює специфічні особливості тієї чи іншої культури), *аксіологічний* (ототожнення культури з духовною сферою життєдіяльності, форм еволюції релігійних, моральних, правових, філософських, політичних норм суспільства та його естетичних поглядів і смаків) [5, с. 50]. Фольклор як форма інформаційної передачі

культурних цінностей можна також розглядати у контексті цих трьох підходів, особливо щодо трансформації фольклорних сюжетів, поетики у професійному мистецтві. Адже у різних видах мистецтв фольклор має багатозначний вплив: чи то безпосередня фольклорна стилізація, чи то глибинне переосмислення фольклорних мотивів, детерміноване використання традиційних художньо-виражальних засобів.

У технологічному аспекті фольклорні модифікації свідчать про появу провідних ознак – диференціації художніх стилів та визначення впливу фольклору на формування індивідуального стилю митця. Тобто фольклор виступає як показник сприйняття культурно-духовних цінностей, що забезпечує прогресивність та стабільність духовної основи суспільства.

Аналізуючи фольклор крізь призму діяльнісного підходу, варто відмітити, що він виконує роль способу вираження форми життєдіяльності етносу взагалі й особистості зокрема, що знайшло своє втілення у класифікації уснопоетичних творів (календарно-обрядовий (веснянки, колядки, щедрівки, купальські, жнивварські пісні тощо) та родинно-обрядовий (весільні пісні, колискові пісні, голосіння) фольклор). Крім того, у кожному з жанрів фольклору виявляються особливі ментальні характеристики, що реалізуються через традиційні образи, символіку, стилістичні особливості. Ця специфіка створює унікальний, невичерпний пласт етнічної культури, який до сьогодні є джерелом професійно-мистецької діяльності.

У контексті аксіологічного виміру фольклор протягом усіх історичних періодів був вираженням релігійних поглядів етносу, його соціальних устремлінь, правових «неписаних» норм, естетичних смаків, а особливо – духовних цінностей. В уснопоетичних творах втілились еволюційні тенденції етнічної свідомості. Трансформовані варіації фольклорних текстів у сучасному культурному просторі засвідчують ідейно-сміслову стабільність фольклорної символіки та естетичну цінність уснопоетичного стилістичного виміру.

Пропонуємо розглянути кілька зразків колискових пісень, арсенал яких вивчається в курсі «Усна народна творчість» на філологічних факультетах багатьох університетів крізь призму триаспектного підходу до аналізу мистецьких явищ.

«Ой кіт-воркіт / Да на віконечко скік! / А з віконця в хижку, / Кинув у колиску, / Мишка буде грати, / Котик воркотати, / Дитя буде спати / І щастячко мати» (Коліскова пісня «Ой кіт-воркіт»).

«Наш ледащо – мурий кіт – / Тихо вибрався на пліт, / Позирнув собі убік / Та у хату нишком – скік! / А із хати – в хижку: / – Пошукаю мишку!.. / Миші кіт не відшукав, / А сметану позідав / Тай ховатися біжить, / А дитя в колисці стить» (М. Стельмах «Коліскова (За народними мотивами)»).

«Сніг приліг на землю льольо, / Притуливсь до тебе я, / І гойднулась біля болю / Новорічна ніч твоя... / Йди додому, старий боле, / І малому накажи, / Не дивіться нам ніколи / По той бік, де ніч лежить... / Спи і слухай: вітер шаста / То в діброви, то з дібров... / З Новим роком, з новим щастям / Вас, гіркото, вас, любов!» (З твору М. Вінграновського «Новорічна колискова»).

У фольклорному тексті колискової пісні відтворене сакральне ставлення народу до народження дитини. Особливе смислове навантаження має символ кота – втілення спокою, тиші, оберігач дитячого сну. Водночас у колискові М. Стельмаха зустрічаємо тотожний образ кота, автор використовує типові фольклорно-стилістичні елементи, що засвідчує стабільність фольклорної традиції. Натомість М. Вінграновський, застосовуючи уснопоетичну ритміку, традиційно-фольклорні метафоричні прийоми, надає змісту колискової пісні більш глибокого смислу: вживає абстрактні поняття *гіркота*, *любов*, які є неодмінними подіям життя людини, очевидно, з метою підкреслення значущості цих понять автор використовує прийом персоніфікації, що засвідчує пряме звертання до них. Тезисний аналіз трьох зразків текстів засвідчує дієвість інформаційно-семіотичної концепції культури. Її триаспектний підхід (технологічний, діяльнісний,

аксіологічний аспекти) у контексті зіставлення поданих колискових пісень дає підстави зробити висновок, що у професійному мистецтві, зокрема в художній літературі, надзвичайно стійкою є фольклорна традиція, яка знайшла у авторських творах нові смислові варіації.

У контексті інформаційно-семіотичної концепції культури акцентується увага на інтеграційних процесах різних видів мистецтва, які викликають особливий інтерес професійних фольклористів, зважаючи на сучасні соціокультурні умови (у майбутніх фольклористів-дослідників має виробитись методологічний інструментарій щодо аналізу сучасних культурних чи псевдокультурних явищ). У цьому аспекті актуальним явищем є фольклоризм, який може охоплювати всі рівні ідейно-естетичної структури мистецького твору (чи продукту!). Одним із універсальних методологічних прийомів є інтерпретація певного образу на основі асоціативного пошуку його смислових виявів. Ключовим у цьому процесі є поняття смислу. У смисловій палітрі виокремлюється основне значення образу, що визначає його суть (денотат) та кілька додаткових, часто переносних значень, які інтерпретатор (в цьому випадку – майбутній фольклорист-дослідник) повинен уміти «відшукати» на основі власних асоціацій, знань усної народної традиції, фольклорних та етнографічних асоціацій, міфологічної картини світу тощо (образи-уявлення). Таким чином, формується смисловий ряд відповідного образу, який визначає авторський концепт – основна детермінанта, що обґрунтовує ідейну наповненість «відфольклорного» образу. На думку О. Рудницької, «кожне явище культури є носієм особливого смислу, що зберігає і передається у вигляді знаків... Такими знаками, систему яких досліджує семіотика, є слова людської мови, тобто природні вербальні мови спілкування людей, а також знаки штучних мов, зокрема засоби вираження різних видів мистецтва: ноти, фарби, лінії, рухи, ритм, композиція художнього твору тощо. Їхнє конкретне сполучення створює знаково-відображувальну систему, що кодує і передає певний зміст, тобто художню інформацію» [5, с. 50].

У контексті проблеми фольклоризму твору художня інформація передусім акумулюється в художньо-виражальних засобах. Їх безпосереднє або модифіковане використання автором у стилістичному вимірі твору свідчить про дієвість міфологічної системи уявлень, «фольклорної» картини світу. Це в свою чергу визначає стабільність механізму колективної пам'яті (поняття Ю. Лотмана [2, с. 103]). Відповідно, митець, використовуючи фольклорно стилізовані прийоми, відтворює народні уявлення про певні явища, звідси – підтримує традиційність світосприйняття. Завданням фольклориста-дослідника є визначення специфіки авторського світогляду крізь призму фольклорних ремінісценцій, асоціацій.

Особливе значення у інформаційно-семіотичному підході до аналізу впливу фольклорної традиції на різні виміри (образний, ідейний, стилістичний) авторського літературного твору має категорія художнього образу. О. Рудницька зауважує, що «функціонування мистецтва стає можливим завдяки органічній єдності трьох складових структури художнього образу: матеріальної, духовної та концептуальної» [3, с. 235]. Вчена слушно вважає, що «перша з них представлена зовнішніми параметрами засобів виразності твору.., які є носіями інформації, але не розкривають самі по собі її смислу. Друга несе в собі цей смисл як ідеальний образ, що виникає у свідомості суб'єктів мистецької діяльності (митців, виконавців, реципієнтів) і фіксується в їх асоціативних уявленнях, характері переживань, змінах настрою, супроводжуючи результати безпосереднього відображення та осмислення чуттєвого матеріалу. Третя становить організацію смислової композиції твору, яка кодує його художній зміст за допомогою художніх символів» [3, с. 235]. У цьому контексті аналіз мистецького твору може стати досить продуктивним, адже читач (або майбутній фольклорист) виступає в ролі інтерпретатора (пересічного або професійного), який крізь призму власного інтелектуально-емоційного досвіду, шляхом асоціативних паралелей декодує смисл художніх образів твору.

У змісті сучасної фольклористичної освіти інформаційно-семіотична концепція культури має фундаментальне значення, яке виявляється у тому, що у календарно- та родинно-обрядовому фольклорі, у інших жанрах консолідується культурно-етнічна інформація, насамперед міфо-символіка. Засвоєння, осмислення, інтерпретація інформації такого типу сприяють формуванню цілісної особистості, духовно розвиненої, інтелектуально кристалізованої, емоційно багатой, а також здатної аналізувати мистецькі явища у контексті трансформації автохтонних образних смислів, фольклорно-етнографічної традиції. Методологічні принципи інформаційно-семіотичної концепції культури є ефективним шляхом осмислення та інтерпретації культурно-мистецьких явищ, зокрема щодо з'ясування глибинного чи поверхневого впливу фольклорної традиції на мистецький арсенал культури. Насамперед такий підхід забезпечує активізацію науково-дослідного потенціалу майбутніх фольклористів-дослідників, сприяє стійкому виробленню в них науково-методологічного інструментарію. Комплексний підхід до аналізу інтерференції усної народної творчості та різних видів мистецтва дає можливість майбутньому фольклористу прослідкувати творче використання народної міфо-символіки, традиційних сюжетів, мовно-фольклорних елементів тощо. У результаті у них формується чітке уявлення про етнічні образи світу, представлені у трансформованих формах творів культури. У цьому й полягає продуктивність механізму національної пам'яті. Фольклорна традиція впливає на формування національної самосвідомості майбутніх фольклористів безпосередньо та опосередковано. Останній шлях є достатньо перспективним щодо засвоєння етнічного культурного досвіду, бо демонструє одночасно стійкий механізм колективної пам'яті та новий рівень осмислення фольклорної образності, стилістики, проблематики у різних видах мистецтва. Подальшого дослідження потребує проблема інформаційно-семіотичного підходу до аналізу фольклорних та

«відфольклорних» явищ культури у змісті курсів і спецкурсів фольклористичного циклу в умовах класичного університету.

Література:

1. Лотман Ю. М. Культура и язык // Типология культуры: Материалы к курсу теории литературы. Вып.1. / Ю.М. Лотман. – Тарту, 1970. – 105 с. С. 3-12.
2. Лотман Ю.М. Несколько мыслей о типологии культур // Избранные статьи: В 3-х т.: Статьи по семиотике и типологии культур / Ю.М. Лотман – Т. 1. – Таллин: «Александра», 1992. – 479 с.
3. Рудницька О.П. Педагогіка мистецька: пошуки, перспективи // Професійна освіта: Педагогіка і психологія / Оксана Петрівна Рудницька. – Київ – Ченстохова. – 2000. – Вип. II. – С. 233-245.
4. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / Оксана Петрівна Рудницька. – К.: ТОВ «Інтерпроф», 2002. – 270 с.
5. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / Оксана Петрівна Рудницька. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
6. Рудницька О.П. Українське мистецтвознавство у полікультурному просторі: навч. посіб. / Оксана Петрівна Рудницька. – К., 2000. – 208 с.